

ЗМІСТ

ВСТУП	9
ГЛАВА 1	
ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ПРИСЯГ	14
§ 1.1. Загальні положення про присяги й методологія їх дослідження	14
§ 1.2. Генеза концепту «присяга»	30
§ 1.3. Види присяг	46
ГЛАВА 2	
РОЗВИТОК ПРИСЯГИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА	55
§ 2.1. Стародавня Греція	55
§ 2.2. Стародавній Рим	64
§ 2.3. Європа у середні віки і ранньомодерну добу	75
§ 2.4. Середньовічна та ранньомодерна Україна	106
ГЛАВА 3	
ПРИСЯГИ ЯК ПРАВОВИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ІНСТИТУТ	122
§ 3.1. Присяги як правовий інститут	122
§ 3.2. Присяги як релігійний інститут	131
§ 3.3. Присяги священнослужителів	155
§ 3.4. Предмети, на яких складалась присяга	170
ГЛАВА 4	
ІСТОРИЧНІ ПРИСЯГИ	191
§ 4.1. Присяги на вірність	191
§ 4.2. Присяги про мир	210
§ 4.3. Присяги монархів	218
§ 4.4. Присяги Британського Монарха	252
ГЛАВА 5	
СУЧАСНІ ПРОФЕСІЙНІ Й ПОСАДОВІ ПРИСЯГИ	303
§ 5.1. Присяги вищих посадових осіб	303
§ 5.2. Військова присяга	317
§ 5.3. Присяги інших публічних службовців	331
§ 5.4. Клятва Гіппократа	348
§ 5.5. Інші професійні присяги	361
ГЛАВА 6	
СУЧАСНІ СУДОВІ ПРИСЯГИ	371
§ 6.1. Присяги суддів	371
§ 6.2. Присяги адвокатів та прокурорів	397

§ 6.3. Інші присяги, що використовуються в судовому процесі (присяжного, свідка, потерпілого, експерта)	407
ГЛАВА 7	
СУЧАСНІ ЗАМІННИКИ ПРИСЯГ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИСЯГИ	419
§ 7.1. Твердження, прирівняні до присяги, та інші замінники присяг.	419
§ 7.2. Відповідальність за порушення присяги	426
ВИСНОВКИ	437
CONCLUSIONS	462
БІБЛІОГРАФІЯ	486

TABLE OF CONTENT ¹

INTRODUCTION	9
CHAPTER 1	
INTRODUCTION TO THE THEORY OF OATHS	14
§ 1.1. General provisions about oaths and the methodology of their examination	14
§ 1.2. Genesis of the concept “Oath”	30
§ 1.3. Types of oaths	46
CHAPTER 2	
DEVELOPMENT OF OATH AS A SOCIAL PHENOMENON	55
§ 2.1. Ancient Greece	55
§ 2.2. Ancient Rome	64
§ 2.3. Europe in the Middle Ages and the Early Modern Era	75
§ 2.4. Medieval and early modern Ukraine	106
CHAPTER 3	
OATHS AS A LEGAL AND RELIGIOUS INSTITUTION	122
§ 3.1. Oaths as a legal institution	122
§ 3.2. Oaths as a religious institution	131
§ 3.3. Oaths of the clergy	155
§ 3.4. Objects on which the oath was taken	170
CHAPTER 4	
HISTORICAL OATHS	191
§ 4.1. Oaths of allegiance	191
§ 4.2. Oaths of peace	210
§ 4.3. Oaths of monarchs	218
§ 4.4. Oaths of the British Monarch	252
CHAPTER 5	
CONTEMPORARY PROFESSIONAL OATHS	
AND OATHS OF OFFICE	303
§ 5.1. Oaths of office of senior public officials	303
§ 5.2. Military Oath	317
§ 5.3. Oaths of office of other public officials	331
§ 5.4. The Hippocratic Oath	348
§ 5.5. Other professional oaths	361

¹ The monograph is written in Ukrainian. The Table of Content and the Conclusions are translated to English.

CHAPTER 6	
CONTEMPORARY JUDICIAL OATHS	371
§ 6.1. Oaths of judges	371
§ 6.2. Oaths of attorneys and prosecutors	397
§ 6.3. Other oaths used in court proceedings (of a juror, witness, victim, expert)	407
CHAPTER 7	
MODERN SUBSTITUTES FOR OATHS, LIABILITY FOR BREACH OF OATH	419
§ 7.1. Statements equivalent to an oath and other substitutes for oaths	419
§ 7.2. Liability for breach of oath	426
CONCLUSIONS (in Ukrainian)	437
CONCLUSIONS (in English)	462
BIBLIOGRAPHY	486

ВСТУП

Присяги – глав держав, військових, посадовців і службовців, суддів та свідків у суді, членів подружжя, релігійних служителів та інші – невід’ємна частина людського суспільства.

Інститут присяги впливає на загальну правову культуру як систему правових цінностей та поведінкових установок, що є домінантними у соціумі. Присяга – один із культурних кодів, що має значення, по-перше, для різних сфер суспільства (через обов’язковий юридичний характер або силою традиції), а по-друге, становить показник рівня дотримання цінностей у державі (вірності декларованим принципам).

Присяга як соціальний феномен, що простежується від найдавніших часів, які піддаються «схопленню» в історичній науці, була поширена у різних державах і відзначається присутністю в багатьох сферах життя, характеризується широким комплексом семантичних аспектів та функціонального призначення.

Тексти різних присяг люди складали або особисто, або добре знають із процесу соціалізації, що становить широкий горизонт знайомства з цим феноменом, в якому слово й образ становлять нерозривну єдність передавання та легітимізації його змісту. Емоційне слово «клянусь» у різноманітних діалогах чи думках є дуже поширеним, звісно, воно може бути наділеним різним значенням – від простого вираження почуттів до внутрішнього рішення у важливій справі.

Окремі з історичних присяг увійшли до хрестоматійного матеріалу й скарбниці світового мистецтва, деякі з професійних присяг є відомими для більшості людей та досі використовуються, певні фрази з текстів присяг поповнили лексичний склад сучасних мов. Конкретні деталі присяги – зміст і форма, предмети, місце й час складення присяг, постава тіла й визначені жести, ритуальні рухи та способи офіційного їх затвердження –

впродовж її розвитку становлять велику історію цього інституту, що має відчутний вплив на розвиток людської цивілізації.

Формулювання присяг переважно суворо визначені, зокрема в конституціях і законах держав, установчих документах інших соціальних інституцій, тобто їхні тексти демонструють владу мови чи мову влади у конкретних соціальних відносинах. Складення офіційних присяг, що нерідко мають публічний урочистий характер, у багатьох країнах є актом легітимізації найвищої державної влади, а також початком виконання службових обов'язків у різних соціальних сферах. Символічні присяги (студентів, спортсменів, медиків тощо) є важливими урочистими заходами, що означають причетність людини до тривалої культурної традиції та знаменують апелювання до особистого сумління в дотриманні перелічених у тексті принципів і цінностей. Військові присяги протягом століть були визначником чіткої громадянської позиції, цінності патріотизму, служіння народу, жертвовності у захисті Вітчизни й етичних принципів.

У дослідженні судової присяги, що характеризується спільними рисами із посадовою як більш широким поняттям, важливим завданням постає висвітлення її філософії та специфіки походження. Актуальність заявленої наукової проблеми зумовлена відсутністю систематизованих праць, які б окреслювали її, а також соціальною помітністю процедури (передовсім урочисті присяги суддів) завдяки висвітленню в засобах масової комунікації, що пояснюється пильною увагою до процесу судової реформи, яка протягом останніх років відбувається в нашій державі як одна з необхідних та безальтернативних умов демократизації громадянського суспільства на основі верховенства права. Щоб уникнути сприйняття присяги як історичного декоративного пережитку чи рудименту європейської ритуальності, необхідно проаналізувати її філософію та основні риси генези, зокрема на рівні етимології як архаїчному рівні фіксації картини світу в свідомості людини.

Стародавні цивілізації знають присяги як органічний чинник картини світу, що відобразилося в міфологічних і релігійних наративах, а також правових текстах. У середні віки присяги вважалися однією з основ загального суспільного порядку, тому

порушення клятв чи заперечення їх сприймалося як загроза усталеній соціальній та ціннісній ієрархії. Отож можна образно назвати середні віки епохою присяг. У наступні століття до сьогоднішнього дня роль присяг залишилася важливим конституюючим чинником у суспільстві.

Про присяги в Стародавній Греції та відповідні риси грецької міфології писали в своїх роботах Тадеуш Бесага, П'єр Грімаль, Андрій Зелінський, Лінн Козак, Киріакі Константінідоу, Джон О'Брайєн, Ян Парандовський, Алан Соммерстейн, Ізабел Торранс, Річард Янко. Різних аспектів присяг у Стародавньому Римі та відповідних рис римської міфології торкалися в своїх роботах Андреа Альчато, Сирил Бейлі, Еміль Бенвеніст, Іцхак Бранд, Юзеф Бжезінський, Едвард Гіббон, П'єр Грімаль, Іван Козовик, Богуслав Надольський, Олександр Пономарів, Лукаш Ружицький, П'єтр Садовський. Для дослідження цієї доби важливими є праці давньоримських авторів Тіта Лівія та Валерія Максима.

Середньовічні й ранньомодерні присяги аналізували Роберт Бабкок, Василь Балушок, Агнешка Бартошевіч, Юзеф Бжезінський, Патріція Венцєж, Дмитро Вирський, Режіналд Вуллі, Мар'яна Гартман, Еріх Гофман, Габрієла Глодзік, Збігнев Далєвський, Міхаліна Дуда, Вітольд Ємеліти, Ханна Заремська, Файє Келлі, П'єтр Кітовський, Олександр Крупка, Станіслав Кутшеба, Адам Лабуда, Ольгерд Лавринович, Грегорі Л. Лаїнг, Жак Ле Гофф, Норберт Міка, Кароль Модзелевський, Адам Монюшко, Роман Москаленко, Кшиштоф Ожуг, Володимир Ричка, Інмакулада Родріґез-Мойя, Вітольд Савіцький, Анна Снітко, Наталія Старченко, Богдан Стецюк, Рой Стронг, Тетяна Тарасюк, Адам Фіялковський, Тетяна Шевчук, Славомір Юзьвяк, Наталя Яковенко, Агнешка Янушек-Серадзька.

Присяги новітньої історії та сучасності досліджували в своїх роботах Володимир Андреев, Ольга Балинська, Олександр Батанов, Ярослав Борщик, Рейчел Бухбіндер, Карел Вендл, Ян Гаріс, Ігор Головань, Унаг Гей, Роберт Готфрід, Лешек Гранішевський, Софія Данилів, Ніколас Діксон, Керол Ендрюс, Остап Кравчук, Євген Крапівін, Ксав'є Леон-Дюфур, Люцінда Маєр, Зоріна Макарова, Грехем МакБей, Францішек Малачинський, Марія Маськовіта, Іжегож Маронь, Андрій Мацьків, Костянтин Морозов, Боб Морріс,

Віра Навроцька, Сарі Науман, Кеті Окстобі, Дар'я Писаренко, Нік Спенсер, Ольга Старицька, Микола Хавронюк, Роберт Хазелл, Михайло Цуркан, автори цієї монографії та інші вчені.

Водночас в українській науці відсутнє комплексне міждисциплінарне дослідження присяг на монографічному рівні.

У запропонованій шановним читачам монографії ставимо за мету розкрити сутність присяги як соціального інституту. Це дослідження здійснюється на прикладі окремих видів присяги, класифікацію яких представлено в композиції наукової праці. Для цілісного розуміння ідеї присяги – універсальної впродовж історії – висвітливо її історичні форми, сприйняття в сфері сакрального на вибраних прикладах релігійних ритуалів присяги та художнє осмислення в певних видах мистецтва. Пропонуємо авторський наратив про присягу, який дозволить панорамно побачити її важливість у суспільстві. У нашій книзі шановний читач знайде низку історій про присяги в міфах, священних текстах, історичних хроніках, художній літературі, живописі тощо. В таких оповідях розгортаються глибокі смисли, серед яких своє місце посідає і важливість дотримання присяги.

Мета й завдання роботи обумовлюють її структуру та обсяг. Монографія складається зі вступу, 7 глав, що налічують 25 параграфів, висновків та бібліографії.

Теоретичну базу роботи становлять праці українських та зарубіжних учених – правників, істориків, богословів, філософів, управлінців, що досліджували розглядуваний феномен присяги в різних сферах, а також особливості функціонування соціальних інститутів, забезпечуваного різноманітними присягами.

Нормативна основа дослідження – закони і підзаконні акти України та інших країн, присвячені складенню присяг у різних сферах (окремо серед яких виділяються закони про присяги, прийняті в багатьох країнах загального права).

Емпіричну базу дослідження становлять висвітлені в сучасних й історичних джерелах факти складення присяг у світській (присяги глав держав, військові присяги, присяги суддів, інших публічних службовців, адвокатів та ін.) і релігійній сферах. Теоретична, нормативна та емпірична основа, що налічує 675 джерел, сформованих у систематизовану в алфавітному

порядку бібліографію, посилення на яку зроблено посторінково в ході дослідження, уможливили сформулювати висновки і пропозиції, розміщені наприкінці монографії. Висновки роботи додатково перекладені англійською мовою.

Пропонуючи шановному читачеві результат нашої роботи – цю монографію, автори мають надію, що вона буде корисна юристам, управлінцям, філософам, богословам – студентам, ученим і практикам, які виявляють інтерес до ціннісних засад функціонування правових й інших соціальних інститутів, пов'язаних із присягою, всім іншим людям, хто мав, має або матиме справу з присягами та цікавиться їх духом, механізмами дії і значенням.

Київ, 11 листопада 2024 року

ГЛАВА 1

ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ПРИСЯГ

§ 1.1. Загальні положення про присяги й методологія їх дослідження

Дмитро Павличко (1929–2023) у пісенно мелодійному вірші «Присяга» (1993) писав:

«Чи ти галичанин, чи ти волиняк,
Чи син гайдамацького степу,
На шапку візьми Володимирів знак,
А в серце – Сірка та Мазепу.
Україна, як мати, одна,
Уклонись до її знамена,
Сонця й неба вдихни,
Поклянись, присягни,
Що помреш, як накаже вона...
Чи ти чорноморець, чи ти поліщук,
Чи син Закарпатського краю,
Ти зброю готуй, щоб ніколи канчук
Твої Вітчизни не краяв!...»².

Український поет відзначив одну з найбільш поширених присяг – жертвовної вірності своїй державі, прабатьківській землі, власному народові, національним культурним цінностям.

На початку нашої монографії проаналізуємо окремі наукові роботи, присвячені присягам, а також запропонуємо власний методологічний підхід до їхнього дослідження.

У представлений монографії, що є першою науковою роботою, яка системно показує присягу, використано комплексну методологію з різних галузей науки, оскільки аналізований феномен стосується не тільки права, але й інших сфер життя. Розширимо дисциплінарний аналіз феномену присяги, розкриваючи його

² Павличко Д. (2009), с. 717.